

УДК 81-112.2

ВИСВІТЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ ЛІНГВІСТИКИ В РУМУНСЬКИХ ПІДРУЧНИКАХ З ІСТОРІЇ МОВОЗНАВСТВА

Лучканин С.М.

*Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна*

У статті розглядаються питання особливостей опису й розуміння українського та російського мовознавства в підручниках з історії лінгвістичних учень, опублікованих у Румунії протягом другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

Ключові слова: *історія лінгвістичних учень, українське мовознавство, російське мовознавство, румунське мовознавство, лінгвістична концепція, мовознавство й ідеологія.*

Постановка проблеми. Історія мовознавства – традиційний і вагомий інгредієнт загального мовознавства: „Уведення історії мовознавства до структури курсу загального мовознавства зумовлене тим, що історія мовознавства – це нагромадження знань про мову, розвиток внутрішньої логіки науки, поглиблення лінгвістичної теорії і вдосконалення методології мовознавства. Мовознавство розвивається спіралеподібно, спираючись на знання, здобуті людством на всіх попередніх етапах його розвитку” [6, с. 9]. У другій половині ХХ ст. суттєво зросла зацікавленість проблемами історії науки, у тому числі й історії лінгвістики. „По суті, – писав С.Д. Кацнельсон, – теорія мови – це та сама історія мовознавства, але очищена від виявів суб’єктивного фактору й систематизована за об’єктивними підґрунтями; з іншого боку, історія мовознавства – це персоніфікована й драматизована теорія мови, у якій кожне наукове поняття й теоретичне положення оснащено ярликом із зазначенням осіб, дат і конкретних обставин, пов’язаних із їхнім виявом у науці” [4, с. 5]. В Україні та в Росії було опубліковано кілька підручників і посібників з історії мовознавства Б.В. Кобилянського (1964), Г.М. Удовиченка (1980), В.І. Ковалика та С.П. Самійленка (1985), А.С. Зеленька (2002, 2010), М.П. Кочергана „Загальне мовознавство” (2003; 1-а частина – це історія мовознавства), данського представника порівняльно-історичного мовознавства В. Томсена (1938), К.Є. Гагасєва (1957), Я.В. Лоя (1968), В.І. Кодухова (1974), Р.М. Венцовича та А.Я. Шайкевича (1974), Т.А. Амирової, Б.А. Ольховікова, Ю.В. Рождественського (1975), М.А. Кондрашова (1979), Ф.М. Березіна (два видання 1975 і 1984 рр.), Ф.М. Березіна та Б.М. Головіна (1979), Л.Г. Зубкової (починаючи з 1989), І.П. Сусова (1999), В.М. Алпатова (1998), Ю.А. Левицького та Н.В. Бороннікової (2005), С.Г. Шулежкової (2007); чимало з них мали по кілька перевидань. Не можна оминати увагою й відомі хрестоматії В.А. Звєгінцева „История языкознания XIX-XX вв. в очерках и извлечениях”, яка витримала три видання (1956, 1960, 1964-1965), білоруськомовного видання „Практыкум па гісторыі агульнага мовазнаўства”

В.І. Роговцова (2001). Погляд на історію науки як на історію проблемних ситуацій, що змінюють одна одну в процесі розвитку мовознавства, а також глибокий внутрішній зв'язок історії мовознавства з теорією мови – вихідні теоретичні положення чотирьох колективних монографій під загальною назвою „История лингвистических учений”, що побачили світ протягом 1980-1991 рр. у Санкт-Петербурзі (Ленінграді). У Румунії нещодавно було перекладено румунською мовою й опубліковано фундаментальні західні підручники з історії мовознавства французького мовознавця Джорджа Мунена „Histoire de la linguistique. Des origines au XX-ème siècle” („Історія мовознавства. Від початків до XX ст.”, Париж, 1967), „La linguistique du XX-ème siècle” („Мовознавство XX ст.”, Париж, 1972) [17] й англійського лінгвіста Р.Робінса „A Short History of Linguistics” („Коротка історія мовознавства”, Нью-Йорк 1967 і 1997) [18], а протягом другої половини XX – початку XXI ст. побачили світ румунськомовні підручники „Scurtă istorie a lingvisticii” („Короткий огляд історії мовознавства”) А. Граура та Л. Валд (три видання – 1961, 1965 і 1977, як побачимо далі, усі різні), також окреме видання Лучії Валд (1998), „Istoria lingvisticii românești” („Історія румунського мовознавства”) (1978) та двотомний підручник Константина Фринку „Evoluția reflecțiilor privind limbajul din Antichitate pînă la Saussure” („Еволюція мовознавчих ідей від античності до Соссюра”) (Ясси, 2005) і „Curenți și tendințe în lingvistica secolului nostru” („Напрями і течії в мовознавстві нашого століття”) (Ясси, 1997; 2-е вид. 1999).

Для української лінгвістики *актуальним* є історіографічне вивчення розвитку науки про мову як в Україні й в усьому східнослов'янському світі, так і в Румунії – нашому південно-західному сусідові. Румунська лінгвістична історіографія у другій половині XX-початку XXI ст. звернулася до вивчення й осмислення історії українського та російського мовознавства, його місця в європейській лінгвістичній традиції, його ролі в історії румунської лінгвістики. *Предметом* нашого дослідження виступає саме особливість розуміння українського та російського мовознавства представниками румунської лінгвістичної історіографії, а *об'єктом* – підручники і навчальні посібники, монографії з історії мовознавства, опубліковані в Румунії протягом другої половини XX-початку XXI ст., у яких міститься опис історії української та російської лінгвістики (від „Граматики слов'янської” Мелетія Смотрицького й до особливостей розвитку радянського мовознавства), викладаються загальнолінгвістичні концепції видатних українських і російських мовознавців (О.О. Потебня, І.О. Бодуен де Куртене, Ф.Ф. Фортунатов). Наголосимо, що особливості опису й аналізу вітчизняного мовознавства в румунській лінгвістичній історіографії зовсім невідомі, а, між тим, в Україні, скажімо, в Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича, викладається курс з історії румунського мовознавства, в Клузькому університеті імені Бабеша-Боляй (Румунія) – спецкурс з історії радянського мовознавства.

Українсько-російсько-румунські контакти мовознавців сягають глибокої давнини. До середини XVII ст. літературною мовою двох середньовічних румунських феодальних держав – Молдови і Валахії – була старослов'янська, „що використовувалася лише в писемних пам'ятках” [8, с. 287], ці князівства входили до країн греко-православного кола разом з більшою частиною України, Болгарією та Сербією. Першу рукописну граматику румунської мови – „Gramatica rumânească”

(„Румунська граматика”) Дімітріє Євстатієвича Брашов'яну (1730-1796) – написано в місті Брашові в період 1755-1757 рр. значною мірою за зразком „Граматики слов'янської” (1619) Мелетія Смотрицького, її автор на початку 1750-х рр. навчався в Києво-Могилянській академії. Сама „Граматики слов'янська” Мелетія Смотрицького мала надзвичайно широке розповсюдження в румунських землях у XVII-XVIII ст., як безпосереднє, так і в перекладах румунською мовою (1697, 1755); щоправда, про цей факт стисло мовиться лише у вузькоспеціальній „Історії румунського мовознавства” [16, с.15], а також одним рядком – у К. Фринку, який, до того ж, М. Смотрицького називає „росіянином” [10, с. 162-163], у румунськомовних підручниках з історії загальної лінгвістики А. Граура та Л. Валд це оминається, хоча й наявні короткі відомості з давнього румунського мовознавства [13, с.66-67]. Першим румунським мовознавцем, який активно зацікавився сучасною індоевропейською лінгвістикою, був Богдан Петрічейку Хашдеу (1836-1907), який навчався в гімназіях і ліцеях Вінниці, Рівного, Кам'янця-Подільського, Кишинєва та в Харківському університеті у 1852-1856 разом з О.О. Потебнею, який був студентом спершу юридичного, а потім історико-філологічного факультету Харківського університету в 1850-1856 рр. Однак відомості про українське і російське мовознавство потрапляють у румунські підручники з історії лінгвістики лише з 1950-х рр., причому відразу відчутно ідеологічний наліт щодо оцінки передусім російського і радянського мовознавства.

У 1-му виданні підручника з історії мовознавства А. Граура та Л. Валд багато говориться про лінгвістичну концепцію О.О. Потебні, окремі розділи присвячено І.О. Бодуєну де Куртене да Ф.Ф.Фортунатову, його учням, особливо акцентується, що „наукове мовознавство постало в нас під впливом російської науки. Нашим першим лінгвістом у повному значенні слова був Б.П.Хашдеу. Він навчався в Харкові, приятелював із Потебнею... Хоча Хашдеу зазнав впливу молодограматиків, однак його наукові ідеї мали давніший зв'язок із концепціями російських лінгвістів” [14, с. 62]. У 2-му виданні, через чотири роки, політичний пафос уже зникає, хоча й згадується про російське мовознавство: „Хашдеу з успіхом використовував знання, набуті в Харківському університеті, де вивчення мови загалом пов'язувалося з історичними студіями [13, с. 67]. І далі: „Поруч із російськими лінгвістами, під впливом яких він сформувався і з якими підтримував постійний зв'язок, а також і завдяки молодограматикам Хашдеу обстоював історичне мовознавство” [13, с. 68]. У 3-му, останньому виданні підручника з історії мовознавства А. Граура та Л. Валд (1977) загалом не згадується про навчання Хашдеу в Харківському університеті, його стосунки з О.О. Потебнею, лінгвістичну концепцію якого, доволі широко висвітлену в 2-му виданні [13, с. 55-57], в заключному зведено переважно до запозичень із В. фон Гумбольдта [12, с. 113-114]. Про значний вплив лінгвістичних ідей В. Гумбольдта на О.О. Потебню говорить і яський професор Константин Фринку в новому підручнику з історії мовознавства: це – запозичена українським ученим ідея про мову як формуючий орган думки, як діяльність, поняття внутрішньої форми [10, с. 150-151], хоча вітчизняна лінгвістична історіографія не поділяє твердження про надмірний вплив Гумбольдта і Штейнталя на Потебню. „Іноді говорять, – відзначає Ф.М.Березін, – що Потебня

розвиває гумбольдтівські ідеї на російському ґрунті. Спадковість між поглядами Потебні та ідеями Гумбольдта не викликає сумнівів, але твердженням Гумбольдта Потебня надає інше лінгвістичне витлумачення, вкладає в них інший зміст” [2, с.70]. Як відомо, Потебня надав „духові народу” німецького лінгвіста інше тлумачення – свідомої розумової діяльності. Оригінальні як для румунської історії лінгвістики знаходимо твердження щодо Потебні в Емілія Йонеску, який наголошує на таких ідеях Потебні як лінгвістична єдність колективу, безперервна боротьба думки зі словом як засобом її об’єктивації, цитує висловлювання Потебні про те, що говоріння – це не передавання своєї думки іншому, а лише поштовх до його власної думки [15, с. 56].

У 1-му виданні підручника А. Граура та Л. Валд детально говориться про лінгвістичну концепцію Ф.Ф. Фортунатова – засновника Московської лінгвістичної школи, проаналізовано його погляди на мову і мислення, форму слова і словосполучення, що не можна вважати актуальним для румунського мовознавства. Починаючи з 2-го видання, автори вже вилучили будь-які згадки про Ф.Ф. Фортунатова. Доречно зазначити, що одним із його учнів був засновник наукової славістики в Румунії, філолог та історик Йон Богдан (Ion Bogdan, 1864-1919), як і відомі російські лінгвісти О.О. Шахматов, В.К. Порзежинський, М.М. Дурново, Д.М. Ушаков, О.М. Пешковський, М.М. Покровський, М.М. Петерсон, норвежець О. Брок, данець Х. Петерсен, німець Е. Бернекер, швед Т. Торнб’єрсон, француз П. Буайе, серб О. Белих та ін. [див.: 2, с. 115; 6, с. 68]; прикро, що М.А. Кондрашов, перераховуючи всіх учнів П.Ф. Фортунатова, про Й. Богдана не згадує [5, с. 95], так само як і Ю.А. Левицький та Н.В. Боронникова, які зовсім не говорять про зарубіжних учнів засновника Московської лінгвістичної школи [7, с. 143], а Т.О. Амирова, Б.А. Ольховиков, Ю.В. Рождественський обмежуються загальною констатацією, що „коло учнів і послідовників Ф.Ф. Фортунатова охоплює багатьох зарубіжних мовознавців” [1, с. 440].

В усіх румунських підручниках з історії мовознавства значної уваги приділено викладові лінгвістичної концепції І.О. Бодуена де Куртене (1845-1929), проаналізовано погляди вченого на проблему мови і мовлення, статички і динаміки мови, мову як систему, знаковий характер мови, учення про фонему [13, с.73-80; 12, с.132-137; 11, с. 28-30], на відміну від вітчизняних видань з історії лінгвістичних учень, І.О. Бодуена де Куртене подано як одного з перевісників застосування математичних методів у вивченні мови [13, с.78], що також було даниною тодішній моді на структурно-математичну лінгвістику. Окремий розділ про мовну економію в лінгвістичній концепції Бодуена де Куртене подає Л. Валд у власних нарисах з історії лінгвістики 1998 р. [22, с.199-202].

Як відомо, Румунія протягом другої половини 1940-х-1989 входила до складу країн так званої „соціалістичної співдружності”, тому не дивно, що 1-е і 2-е видання підручника А. Граура та Л. Валд містять розділ „Марксистська лінгвістика” [див., зокрема: 13, с.174-178], де, передусім, подаються відомості про питання мови в працях К. Маркса і Ф. Енгельса (у 1-му виданні – і В.І.Леніна), і, що вже зовсім виглядає несподіваним, піднесено говориться про „Марксизм і питання мовознавства” Сталіна. Румунський партійний лідер Г.Георгіу-Деж (1945-1965) не

прийняв курсу Микити Хрущова на десталінізацію, заявивши після XX з'їзду КПРС: *Nu avem pe nimeni de reabilitat post-mortem* („У нас немає нікого, щоб реабілітувати помертвон”) [19, с. 155]. Якщо в радянській лінгвістиці посилання на праці Сталіна з мовознавства (датовані, як відомо, 20 червня-2 серпня 1950) зменшуються вже з 1954-1955 рр. (у „Вступі до мовознавства” Р.О. Будагова 1958 р. згадок Сталіна немає, на відміну від попереднього видання 1953 р.), чи не востаннє вони наявні в третьому виданні класичного підручника „Введение в языкознание” О.О.Реформатського 1960 року (аж у 4-му виданні 1967 р. згадки про Сталіна зникають), то в „Короткій історії мовознавства” А.Граура та Л.Валд перших двох видань 1961 і 1965 рр. уславлюються „заслуги” Сталіна у викритті марризму. Цитуємо видання 1965 р.: „У подібних умовах [марризму – С.Л.] марксистське мовознавство не могло рухатися вперед. Щоб покласти край незадовільній ситуації, „Правда”, центральний орган КПРС, відкрила 9 травня 1950 р. дискусію з лінгвістичних проблем, у якій взяв участь Й.В.Сталін, опублікувавши три статті (перша побачила світ 20 червня 1950). Ці роботи потім опублікували окремою брошурою під назвою „Марксизм і питання мовознавства”. Цей виступ спричинив до цілковитого знищення марризму й розчищення місця для побудови справді марксистського мовознавства” [13, с. 175]. В „Очерках по общему языкознанию” (1962) В.А. Звєгінцева лінгвістична дискусія травня-серпня 1950 р. на сторінках „Правди” оцінюється набагато об'єктивніше [3, с. 85-86]. У 3-му виданні підручника А. Граура та Л. Валд уже 1977 р. відсутні будь-які посилання на радянську лінгвістику, оскільки новий комуністичний керівник Румунії Ніколає Чаушеску (1965-1989) проводив політику „націонал-комунізму” й дозволяв собі „сретичні відхилення” від офіційно прийнятої ідеологічної доктрини СРСР; зауважимо, що в 1-му виданні автори згадують навіть В.В. Виноградова [14, с. 141]. Оминає історію радянського мовознавства й К. Фринку в підручнику „Напрямки й тенденції в лінгвістиці XX ст.”, хоча про К. Маркса одного разу згадано, коли говориться про роль мови в соціальному поділі праці [11, с.73]. Між іншим, у підручниках з історії мовознавства таких знаних західних лінгвістів, як Ж. Мунен та Р.Робінс, відведено місце лінгвістичній дискусії 1950 р. у СРСР [17, с.314-315; 18, с.279], на неупередженій її оцінці наголошував ще 1989 р. С.В.Семчинський [9].

Відзначимо, що на сьогодні спецкурс із історії радянського мовознавства славістам Клузького університету імені Бабеша-Боляй викладає О. Вінцелер, автор книжок „Трагедія радянського мовознавства” (2006), де говориться про репресованих сталінським режимом лінгвістів Є.Тимченка, О.Синявського, П.Бузука (мав румунські коріння), Г.Ільїнського, Є.Поліванова та ін. [21]. У праці О.Вінцелера „Портрети і книжки” подано нариси про кількох українських та російських лінгвістів XX ст. – В. Абаєва, С.Б.Бернштейна, Р.О. Будагова, Р.Піотровського, Т.О. Рєпіну, С.В. Семчинського, передусім наголошується на їхніх роботах із румуністики [20].

Висновки. Дана стаття дозволяє поглянути „зі сторони” на складний і суперечливий розвиток українського і російського загального мовознавства, усвідомити, які вітчизняні постаті (О.О. Потєбня, І.О. Бодуен де Куртене) найбільш видавалися значними для румунських істориків загальної лінгвістики, побачити

„політичний чинник” у дескрипції російського і радянського мовознавства румунськими вченими, які змушені були дотримуватися панівних на той чи інший момент ідеологічних постулатів. Сучасне звернення до українського і російського мовознавства О. Вінцелера надає нового позитивного імпульсу українсько-румунським контактам лінгвістів.

Список літератури

1. Амирова Т.А. Очерки по истории лингвистики / Т.А. Амирова, Б.А. Ольховников, Ю.В. Рождественский. – М.: Главная редакция восточной литературы издательства “Наука”, 1975. – 559 с.
2. Березин Ф.М. История лингвистических учений: [учебник для филол. спец. вузов]. – 2-е изд., испр. и доп. /М.В. Березин. – М.: Высш. шк., 1984. – 319 с.
3. Звегинцев В.А. Очерки по общему языкознанию / Владимир Андреевич Звегинцев. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1962. – 384 с.
4. История лингвистических учений. Древний мир. – Л.: Наука, 1980. – 258 с.
5. Кондрашов Н.А. История лингвистических учений: [учеб. пособие для студентов пед. ин-тов] / Н.А. Кондрашов. – М.: Просвещение, 1979. – 224 с., ил.
6. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: [підручник]/ Михайло Петрович Кочерган. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2003. – 464 с. (Альма-матер)
7. Левицкий Ю.А. История лингвистических учений / Ю.А.Левицкий, Н.В.Боронникова: [учеб. пособие]. – М.: Высш. шк., 2005. – 302 с.
8. Семчинський С.В. Загальне мовознавство. – 2-е вид., перероб. і доп. / Станіслав Володимирович Семчинський – К.: АТ „ОКО”, 1996. – 416 с.
9. Семчинський С.В. Лингвистическая дискуссия в „Правде” и брошюра И.В.Сталина „Марксизм и вопросы языкознания” / С.В. Семчинский // Русский язык и литература в средних учебных заведениях УССР. – 1989. – №6. – С. 31-38.
10. Frâncu C. Evoluția reflecțiilor privind limbajul din Antichitate pînă la Saussure / Constantin Frâncu. – Iași: Casa Editorială „Demiurg”, 2005. – 200 p.
11. Frâncu Constantin. Curente și tendințe în lingvistica secolului nostru. Ediția a II-a, revăzută și adăugită. – Iași: Casa Editorială „Demiurg”, 1999. – 156 p.
12. Graur Al., Wald Lucia. Scurtă istorie a lingvisticii. Ediția a III-a, revăzută și adăugită. – București: Ed. didactică și pedagogică, 1977. – 275 p.
13. Graur Al., Wald L. Scurtă istorie a lingvisticii. Ediția a II-a revăzută și adăugită. – București: Ed. științifică, 1965. – 182 p.
14. Graur Al., Wald L. Scurtă istorie a lingvisticii. – București: Ed. Științifică, 1961. – 144 p.
15. Ionescu Emil. Manual de lingvistică generală /Emil Ionescu. – Ediția a II-a, revizuită. – București: Editura ALL., 1997. – 240 p.
16. Istoria lingvisticii românești / Coordonator: acad. Iorgu Iordan. – București: Editura științifică și enciclopedică, 1978. – 280 p.
17. Mounin Georges. Istoria lingvisticii. Traducere și postfață de Constantin Dominte. – București: Editura PAIDEIA, 1999. – 368 p.
18. Robins R.H. Scurtă istorie a lingvisticii. Traducerea din limba engleză de Dana Ligia Ilin și Mihaela Leaț. – Iași: Editura Polirom, 2003. – 344 p. (Collegium. Litere).
19. Șperlea F. De la Vlad Țepeș la Ceaușescu. Expresii memorabile românești explicate în contextul lor istoric / Florin Șperlea. – București: Corint, 2001. – 168 p.
20. Vințeler O. Portrete și cărți. Vol.1. Cluj-Napoca: Ed. EIKON, 2005. – 316 p.
21. Vințeler O. Tragedia lingvisticii sovietice. – Cluj-Napoca: Ed. Risoprint, 2007. – 120 p.
22. Wald Lucia. Pagini de teorie și istorie a lingvisticii. – București: Ed. ALL, 1998. – 216 p.

Лучканин С.М. Освещение украинской и русской лингвистики в румынских учебниках по истории языкознания // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2011. – Т.24 (63). – №2. Часть 1. – С.141-147.

В статье рассматриваются вопросы особенностей описания и понимания украинского и русского языкознания в учебниках по истории лингвистических учений, опубликованных в Румынии на протяжении второй половины XX-начала XXI вв.

Ключевые слова: история лингвистических учений, украинское языкознание, русское языкознание, румынское языкознание, лингвистическая концепция, языкознание и идеология.

Luchkanyn S.. Covering of the Ukrainian and Russian Linguistics in the Romanian Textbooks on History of Linguistics // Uchenye zapiski Tavricheskogo Natsionalnogo Universiteta im. V.I. Vernadskogo. Series «Filology. Social communicatios». – 2011. – V.24 (63). – №2. Part 1. – P.141-147.

The article is dedicated to the issues of peculiarities of description and understanding of both Ukrainian and Russian linguistics in the textbooks on history of linguistic schools published in Romania in late 20th – early 21st centuries.

Key words: history of linguistic schools, Ukrainian linguistics, Russian linguistics, Romanian linguistics. Linguistic concept, linguistics and ideology.

Поступила до редакції 27.04.2011 р.